

سوال پژوهش در تولید تفکر

طرح سوال از دیدگاه آموزه‌ها در اسلام

مهدي مروّجی

کارشناس ارشد تعلیم و تربیت اسلامی

چکیده

هدف این مقاله بررسی طرح سؤال از دیدگاه فرهنگ اسلامی است که یکی از سرچشمه‌های تولید فکر به‌شمار می‌آید. این مسئله از آن جهت اهمیت دارد که برای ایجاد تحول در جامعه، ابتدا به فکر نیاز داریم، فکری که ملهم از آموزه‌های دینی خودمان است. برای ما شایسته نیست که با وجود منابع بسیار غنی اسلامی، تفکرات تقلیدی و تحمیلی دیگران را جای‌گزین تفکر تولیدی دینی خود کنیم.

ما امروز بیش از هر زمان دیگر نیازمند نگاه پیامبرانه و عزم پیامبرانه هستیم. صاحبان این نگاه چون از افق توحیدی بر هستی می‌نگرند، توانسته‌اند با استعانت از امدادهای الهی «فرهنگ پیشرو» را رواج دهند.

از آن جایی که آموزش و پرورش وظیفه تربیت نیروی انسانی متعهد را برعهده دارد و تعلیم و تربیت به منزله مهم‌ترین و مؤثرترین واسطه برای شکل‌دهی به فرهنگ جامعه امروز و فردا، باید اهداف خود را از فرهنگ پیشرو اخذ کند، نه از فرهنگ پیرو^۲ بنا بر این شایسته است با برنامه‌ریزی‌های صحیح در همه سطوح و رشته‌ها امکان بهره‌گیری از این دیدگاه، در کنار نهادینه کردن مفاهیم عمیق و بلند آن، فراهم گردد. این نوشتار بر آن است که جستاری در طرح سؤال از دیدگاه آموزه‌های اسلامی داشته باشیم تا در این عرصه آغازی برای پژوهش‌های بعدی باشد.

▲ کلیدواژه‌ها: آموزه‌های دینی، سؤال، تفکر، علم، برنامه درسی

مقدمه

طرح سؤال به فراخور توان مخاطب و بافت کلاس در برخورداری از تعامل، کارکردهای موثری بر یادگیری پایدار و عمیق دارد. یکی از مهم‌ترین مهارت‌های انسانی در حوزه تدریس کیفیت تولید فکر است. این مسئله در فرهنگ اسلامی از چنان ارزشی برخوردار است که پیامبر عظیم‌الشان(ص) فرمود: سؤال نیکو نیمی از علم است^۱، و علی(ع) تفحص و پرسشگری را حافظ علم معرفی نمود^۲. اما با وجود چنین سابقه درخشانی، هنوز این رویکرد در نظام آموزشی و کانون‌های تربیتی ما به‌طور مطلوب ورود نیافته است.

«تحقیقات انجام یافته در این زمینه بیانگر آن است که هنوز بسیاری از معلمان، بیشترین زمان کلاس خود را صرف ارائه مطالب یا طرح سؤالاتی می‌کنند که صرفاً جمع‌آوری مجدد حقایق ساده علمی را می‌طلبد و فقط یک درصد از زمان صرف شده در کلاس‌ها را به سؤالاتی اختصاص می‌دهند که به پاسخ متفکرانه نیاز دارد^۳. در این مقاله بعد از جست‌وجوی معنای «سؤال»، بعضی از کارکردهای آن در چهار عرصه- رابطه با

خویشستن، رابطه با خدا، رابطه با خلق خدا (دیگران) و رابطه با طبیعت (خلقت) - بررسی شده، آن گاه ویژگی‌های سؤال از این نگاه بیان شده، که امید است مفید واقع گردد.

معنا و مفهوم «سؤال»:

سؤال، به معنای خواستن و طلب است.^۶

ممکن است سؤال در طلب نیازهای فطری به کار رود؛ و اتاکم من کل ما سألتموه، یعنی هر چه به زبان فطرت از خدا خواسته‌اید (احتیاج داشته‌اید) به شما داده است.^۷

سؤال محوری:

گذشته از روایات متواتر رسیده از معصومین (علیه‌السلام)، در قرآن بیش از پنجاه آیه داریم که در آن‌ها سؤال کردن به صورت فعل ماضی، مضارع یا فعل امر مورد توجه قرار گرفته است. این مسئله اهمیت سؤال محوری را در فرهنگ اسلام به وضوح نشان می‌دهد.^۸

بعضی از کارکردهای سؤال

- در قرآن کریم آمده است: فسئلو اهل الذکر ان کنتم لاتعلمون... لعلهم یتفکرون.^۹

یعنی اگر نمی‌دانید از اهل ذکر (آگاهان به کتب آسمانی) بپرسید... باشد که ببینید بشوند.

- به نظر علامه طباطبایی این آیه شریفه، ارشاد به یکی از اصول عقلاتی و احکام عام عقلی است و آن عبارت است از وجوب رجوع در هر فنی به عالم آن فن^{۱۰} به عبارت دیگر رجوع غیرمتخصص به متخصص^{۱۱} است.

در پایان این آیه مبارکه می‌فرماید: لعلکم یتفکرون، یعنی با پرسش از اهل فن، یا به یک معنی، با رجوع غیرمتخصص به متخصص و مطالعه زندگی آن‌ها زمینه‌های تفکر فراهم می‌شود.^{۱۲} بنابراین با الهام از این آیه مبارکه، می‌توان گفت که از نظر قرآن، طرح سؤال، خود یکی از زمینه‌های تولید فکر و یکی از عوامل رشد عقلانی است.

پیامبر اعظم (صلی الله علیه و اله) می‌فرماید: «العلم خزائن و مفاتیحه السؤال»^{۱۳} یعنی دانش گنجینه است و سؤال کلیدهای آن. امام باقر علیه السلام نیز فرموده است: به خدا سوگند که به دلیل سستی بسیاری از پرسیده‌شدگان از حقیقت امور، و سکوت بسیاری از پرسندگان شما، بلا بر شما (جامعه) نازل شده است.^{۱۴}

یکی از اهداف نظام تعلیم و تربیت اسلامی، زمینه‌سازی و ایجاد فرایند مناسب برای تربیت انسان‌های عاقل و متفکر است. از طرف دیگر این نوع از تربیت باید بتواند متریبان را برای انواع روابط و تعامل با خود و محیط پیرامونی، توانمندسازد. همچنین، با استنباط از منابع و مبانی اسلامی^{۱۵}، این رابطه و تعامل در چهار عرصه، رابطه با خویشستن، رابطه با خدا، رابطه با خلق خدا (دیگران)، و رابطه با خلقت (و طبیعت)، رخ می‌دهد^{۱۶} بنابراین مناسب است کارکردهای سؤال را در این چهار عرصه مورد بررسی قرار دهیم:

الف) درباره خود

سؤال درباره خود، موجب خود فهمی می‌شود:

و فی انفسکم افلا تبصرون؟ چرا در خود نمی‌نگرید؟^{۱۷} تا از طریق دیدن و شناختن خود به عنوان مخلوق، به این سطح از یقین برسید (نگاه آیه‌ای) با این نگاه فرد، جهان طبیعت (سطح حسی) را می‌شکافد و از چهار دیواری آن جهان فوق‌العاده بزرگ‌تری ارتباط برقرار می‌کند که با حواس چندگانه امکان این ارتباط وجود ندارد.

فلینظر الانسان مم خلق^{۱۸}؟ انسان بنگرد که از چه آفریده شده است؟ منظور از نظر، در این آیه تحریک و تشویق برای دقت در حقایق هستی است.

- اولم یتفکروا فی انفسهم؟ آیا درباره خود نمی‌اندیشید؟^{۱۹} با خود فهمی می‌توان تکلیف‌های خود را طراحی کرد و از راهبرد شناختی برای رسیدن به اهداف کمک گرفت.

- سؤال از خود و خودآغازگری

اتأمرون الناس بالبروتنسون انفسکم؟ آیا مردم را به نیکی فرا می‌خوانید و خود را فراموش می‌کنید؟^{۲۰}

خود فهمی و فراخوانی خود برای خوداندیشی به تفکر مراقبتی منجر می‌شود. فراگیرنده از طریق نظارت بر کار خود از افکار خود بیشتر آگاه می‌شود. این مراقبت، ضمن ارتقای اعتماد و عزت نفس، کنجکاوای او را در حل مسائل بیشتر کمک می‌کند و موجب می‌شود ماهرانه به مراقبت از خویش پردازد.

- برنامه‌های درسی باید به گونه‌ای تهیه و تنظیم شوند که انگیزه ارزش‌یابی از خود را در یادگیرندگان تحقق بخشند.

سؤال و نقد از خود

لو لا ان سمعتموه...؟ چرا هر شنیده‌ای را می‌پذیرید؟^{۲۱}

فلو لا تصدقون؟ چرا تصدیق نمی‌کنید؟^{۲۲}

فلو لا تذکرون؟ چرا عبرت نمی‌گیرید؟^{۲۳}

نقد خود، از یک نظر نوعی واکاوی و نظارت خود برای آگاهی یافتن از ظرفیت‌ها و استعدادها و چگونگی بهره‌گیری از آن‌ها در پیشرفت و هدایت خود است. از طرف دیگر این مسئله، موجب شناسایی نواقص روش‌ها و راهبردهای در پیش گرفته شده (ارزش‌یابی مستمر) می‌شود و در نتیجه ممکن است شخص به تغییر، اصلاح یا ترک بعضی روش‌ها اقدام نماید. همچنان که ذکر شد، این افراد، با تمرین نظارت و ارزش‌یابی از خود قادر می‌شوند در آینده نیز، زندگی خود را به خوبی کنترل نمایند.

- برنامه‌ها و محتوای درسی، باید دانش‌آموز را در مقابل سؤالاتی قرار دهد که او به واکاوی خود سوق داده شود.

- برنامه‌های درسی باید به گونه‌ای تهیه و تنظیم شود که انگیزه دانش‌آموز را در مراجعه به خود تقویت کند. معلمان هم با ایجاد محیط سالم و شرایط مناسب، زمینه را برای تحقق این امر فراهم نمایند.

در قرآن داریم که حضرت ابراهیم (ع)، در جریان شکستن

یکی از اهداف نظام تعلیم و تربیت اسلامی، زمینه‌سازی و ایجاد فرایند مناسب برای تربیت انسان‌های عاقل و متفکر است

بت‌ها برای دعوت قوم خود به خداشناسی، وقتی از او پرسیدند که آیا تو با خدایانمان چنین کرده‌ای؟ حضرت در جواب آن‌ها، این سؤال را طرح فرمود: ... فستلوهوم ان کانوا ینطقون.^{۲۴} یعنی از خود بت‌ها سؤال کنید. اگر بت‌ها قدرت سخن گفتن دارند، او با طرح این سؤال هر چند غیر متعارف، به آن‌ها فرصت داد تا آزادانه فکر کنند، به خود برگردند، خود را واکاوی کنند و با تجدید نظر و نقد تفکرات خودشان به خود فهمی برسند (فرج‌عوالی انفسهم)^{۲۵}.

ارتقای معرفت خود (فهم‌جویی و شناخت) و تأکید بر رهایی خود از نادانی

قرآن با تخطئه ساده‌اندیشی و نگرش سطحی، طرح سؤال را وسیله‌ای برای ارتقای فهم و شناخت توصیه می‌فرماید: فستلوا اهل الذکران کنتم لاتعلمون.^{۲۶}

چنان که ذکر شد، رجوع غیرمتخصص از مصادیق اصلی این آیه و یکی از احکام عام عقلی است. هم‌چنان که حضرت ابراهیم (ع) وقتی که خود در مقابل این سؤال اساسی از خودش قرار گرفت که چگونه مردگان زنده می‌شوند، به خداوند عرضه داشت: ... رب ارنی کیف تحیی الموتی^{۲۷}

پروردگارا به من نشان بده که چگونه مردگان را زنده می‌کنی؟ خداوند فرمود: ... به همین منظور، چهار نوع از مرغان را انتخاب کن و آن‌ها را پس از ذبح کردن قطعه‌قطعه کن و درهم بیامیز، سپس در هر کوهی قسمتی از آن‌ها را قرار ده. بعد آن‌ها را بخوان. به سرعت به سوی تو می‌آیند و بدان که خداوند قادر و حکیم است.

این روش، که براساس اصول یادگیری اکتشافی استوار است، موقعیت و شرایطی را فراهم می‌آورد تا افراد به جای این که نتایج فعالیت‌های فکری دیگران را به‌طور انفعالی بپذیرند، بر سر هر موضوعی، خود برای ارضای حس کنجکاوی و تقویت نیروی اکتشافی از طریق آزمایش، به پژوهش می‌پردازند و جواب مسئله را کشف می‌کنند.

برنامه درسی باید با ارائه روش‌های علمی، زمینه پژوهش‌آموزی را فراهم کند و از این طریق ارزش علم و کاربردی آن را در زندگی ترویج دهد.

برنامه‌های درسی باید به‌گونه‌ای باشد که زمینه خلاقیت در دانش‌آموزان و نوآوری در معلمان را فراهم سازد.

محتوای برنامه درسی از کیفیتی برخوردار باشد که فراگیران با به‌کار بردن تجهیزات، تجربه کسب کنند و نیروی اکتشافی و تفکر علمی آنان تقویت شود.

به نظر می‌رسد بهتر است بخشی از آموزش به عهده فراگیران گذاشته شود. البته این کار را می‌توان با درس‌هایی که فهم آن ساده است شروع کرد و به تدریج این شیوه کار را به بخش‌های سنگین‌تر هم گسترش داد. تا جایی که بتوان در برنامه، طراحی تکلیف و حتی پرسش‌امتحانی را برعهده گروه‌های دانش‌آموزان گذاشت. با این رویکرد هم فراگیران از اعتماد به نفس برخوردار می‌شوند و هم معلم جایگاه مناسب خود، یعنی تسهیل‌گری

نقد خود، از یک نظر نوعی واکاوی و نظارت خود برای آگاهی یافتن از ظرفیت‌ها و استعدادها و چگونگی بهره‌گیری از آن‌ها در پیشرفت و هدایت خود است

فرایند یادگیری را پیدا می‌کند.

برنامه درسی باید با توسعه رشته‌های فنی و حرفه‌ای بر اهمیت ارزش کار و تلاش، ایجاد زمینه برای پرورش نیروی کار مورد نیاز چشم‌انداز نظام و برنامه‌های بلندمدت توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور، قانون‌پذیری و حفظ محیط زیست و منابع ملی تأکید نماید و زمینه لازم را برای وصول به آن‌ها فراهم آورد.^{۲۹}

۲. ارتباط با خدا

قل من رب السموات و الارض؟^{۳۰} بگو پروردگار آسمان‌ها و زمین چه کسی است؟
الم تر ان الله خلق السموات و الارض بالحق ان یشاء یدهبکم و یأت بخلق جدید؟^{۳۱}

آیا ندیدی که خدا آسمان‌ها و زمین را به حق آفریده، اگر بخواهد شما را می‌برد و خلق جدید می‌آفریند؟

سؤال در این ساحت موجب ارتباط فکر مخاطب به آن سوی طبیعت و شناخت بیشتر خداوند می‌شود. بنابراین هدف از پرسش در این ساحت، استفاده از حواس ظاهری برای انتقال به ماورای نگرش‌هاست تا از سطح نگذرد و به کشف حقیقت برسد و به این وسیله راه را به‌سوی رشد و پیشرفت بگشاید.

برنامه درسی براساس اصل توحیدمحوری و اصل تقدم تزکیه بر تعلیم به منظور تحقق انسان کامل با سعادت دنیوی و اخروی طراحی شود. تنها در چنین حالتی است که مخاطب به اندیشه درباره خود و خالق خود سوق داده می‌شود و از واقعیات محسوس و محدود به قلمرو ندای غنی راه می‌یابد و بدین‌گونه زمینه‌های یافتن‌ها و طرح سؤال‌ها فراهم می‌شود.

۳. رابطه با خلق خدا (دیگران):

پیامبر اعظم (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید: «العلم خزائن و مفاتیحه السؤال فاستلوا رحمکم الله فانه یؤجر اربعه: السائل و المتکلم و المستمع و المحب لهم»^{۳۲}.

یعنی دانش گنجینه است و سؤال کلید آن، پس خدا رحمتتان کند، بپرسید که به چهار کس پاداش داده می‌شود: پرسشگر، گوینده، شنونده و دوستدار آن‌ها.

امام باقر علیه السلام فرمود:

آیا کسی نیست که بپرسد تا خود و هم‌نشینان وی بهره ببرند.^{۳۳} این الگوها تشکیل حلقه‌های پژوهشی را می‌طلبند که روشی سنجیده و منظم درباره موضوع یا موضوعات خاصی است که باید مورد علاقه مشترک شرکت‌کنندگان باشد.

۴. سؤال در رابطه با خلقت

الف) تفکر در آفاق به منزله آیات حق: این موضوع می‌تواند شامل خود انسان (از نظر درون و برون ذات) احوال گذشتگان، طبیعت (خلقت) و ماورای آن باشد که آیات و سنت‌های نظام خلقت محسوب می‌شوند برای نمونه به چند آیه اشاره می‌شود:

در درجه اول خود انسان آیتی از آیات الهی است که مورد خطاب قرار می‌گیرد از جمله؛

أَقْرَبَ أَيُّكُمْ مَا تَحْرُثُونَ؟ ۴۴ أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ؟ آیا هیچ درباره آن چه کشت کرده‌اید اندیشیده‌اید؟ آیا شما آن را می‌رویانید یا ما می‌رویانیم؟

أَقْرَبَ أَيُّكُمْ الْمَاءُ الَّذِي تَشْرَبُونَ؟ ۴۵ أَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ؟

آیا به آبی که نوشیده‌اید اندیشیده‌اید؟ آیا شما آن را از ابر نازل کرده‌اید یا ما نازل می‌کنیم؟

اولم یرالذین کفروا ان السموات والارض کانتا رتقا ففتقنهما... افلا یؤمنون؟ ۴۶

آیا کافران ندیدند که آسمان‌ها و زمین به هم پیوسته بودند و ما آن‌ها را از یکدیگر باز کردیم... آیا ایمان نمی‌آورند؟

منظور در قرآن از نظر کردن، تفحص و تأمل است که حاصل و نتیجه آن کسب معرفت است.

ب) تفکر و درک زیبایی‌های هستی

افلم ینظروا الی السماء ۴۷ فوفهم کیف بنینها و زینها و مالها من فروج * و الارض مددنها و القینا فیها رواسی و انبتنا من کل زوج بهیج * تبصرة و ذکری لکل عبد منیب (ق ۸-۶)

آیا به آسمان بالای سرشان ننگریسته‌اند که ما چگونه آن‌ها را ساخته و با ستارگانی درخشان زینتش دادیم؟ و برای آن هیچ‌گونه خلال و شکافی نیست؟ و زمین را برای زندگی آدمیان گسترده‌ایم و در آن کوه‌هایی ثابت و استوار نهادیم و از هر گونه گیاه زیبا و دل‌آرا در آن رویانیم؟

- متمرکز کردن توجه به مفهوم یک یا چند موضوع در خلقت
قل ارایتم ان اصبح ما ۴۸ کم غورا فمن یأتیکم بما ۴۹ معین؟
(ملک ۳۰) یعنی بگو به من خبر دهید اگر آب‌های (سرزمین شما) در زمین فرو رود، چه کسی می‌تواند آب جاری و گوارا در دسترس شما قرار دهد؟

- برنامه‌درسی باید ارزش علم و کاربرد آن را در زندگی ترویج دهد و زمینه پژوهش‌گری را فراهم کند.

کارکردهای دیگر سؤال

- پرورش مهارت‌های تفکر

- عبرت‌گیری

الم یروا کم اهلکنا من قبلهم من قرن مکنهم فی الارض ما لم نمکن لکم و ارسلنا السماء ۵۰ علیهم مدرارا و جعلنا الانهار تجری من تحتهم فاهلکناهم بذنوبهم و انشأنا من بعد هم قرنا آخرین؟
(آیه ۶ سوره انعام)

بی‌شک مشاهده آثار گذشتگان تأثیرش بیش‌تر از مطالعه تاریخ زندگی آن‌هاست، زیرا مشاهده آن آثار، حقیقت را قابل لمس و محسوس می‌نماید. بنا بر این غرض از این مشاهده، ایجاد سؤال برای عبرت است که درک سنت‌ها و قوانین بین پدیده را با خود به همراه دارد.

آیه ذکر شده با طرح سؤال برای عبرت‌گیری به مشاهده زندگی اقوام گذشته دعوت کرده است:

۱. آیا ندیدند که ما پیش از ایشان چه بسیار گروهی را هلاک نمودیم، قومی که در زمین به آن‌ها قدرت و تمکنتی داده بودیم که به شما ندادیم؟

۲. باران‌های بی در پی برای آن‌ها فرستادیم.

۳. و از زیر پاهای آن‌ها نهرها جاری ساختیم.

۴. هنگامی که سرکشی کردند آن‌ها را به سبب گناهانشان نابود کردیم و جمعیت دیگری را از آنان پدید آوردیم.

این سنت‌ها از دیدگاه قرآن جنبه اختصاصی ندارند. بلکه جهان شمول و در همه زمان‌ها و مکان‌ها جاری‌اند. بنابراین،

قرآن با تکرار فانظروا کیف... در بیشتر آیات از جمله: اعراف ۱۰۳، یونس ۳۹ و یوسف ۱۰۹ می‌خواهد از طریق سؤال از یک سو

رموز نهفته پدیده‌های هستی گشوده شود و از سوی دیگر با تذکر خطای خطاکاران راه‌های شناخت و پایداری و شکست را

آموزش دهد.

- در برنامه‌های درسی باید زمینه‌های جهت‌گیری برای تولید تفکر تحقق یابد و مفاهیم اساسی در پایه‌ها و دوره‌های مختلف تحصیلی با افزایش کمی و کیفی متناسب و منطقی تکرار شود.

طبقه‌بندی: قل هل یستوی الذین یعلمون و الذین لا یعلمون؟ ۴۹ مقایسه: قل هل یستوی الأعمی و البصیر ام هل یستوی الظلمات و النور؟ ۴۸ بگو آیا نابینا و بینا یکسان‌اند یا ظلمت‌ها و نور برابرند؟ تحقیق: انظر کیف کان عاقبة المکذبین.

ایجاد کنجکاوی درباره یک یا چند موضوع

امن هذالذی یرزقکم ان امسک رزقه؟ ۴۹

آن که شما را روزی می‌دهد اگر روزی‌اش را باز دارد چه کسی می‌تواند نیاز شما را برطرف نماید؟

۴۸ انتم انزلتموه من المزن ام نحن المنزلون؟ شما نازل کننده باران از ابر هستید یا ما آن را نازل می‌کنیم؟

سؤال برای طراحی و ارائه ایده‌های جدید، با تکیه بر مشاهدات فعلی و مطالعات گذشته

افلا ینظرون الی الابل کیف خلقت؟ و الی السماء ۴۹ کیف رفعت؟ و الی الارض کیف سطحت؟ (غاشیه ۱۸-۱۷)

- برنامه درسی باید کاربرد دانش در عمل را ترویج دهد.

- برنامه درسی باید با ارائه محتوایی با ویژگی‌های زیر فعالیت‌یادگیرنده را تضمین کند:

- موضوعاتی که بتوان درباره آن نظرات مختلف و متفاوت ارائه داد.
- موضوعاتی که فراگیران اطلاعات لازم را داشته باشند یا بتوانند کسب کنند.

- موضوع، مورد علاقه مشترک شرکت‌کنندگان در بحث باشد.

سؤال باید از چه ویژگی‌هایی برخوردار باشد؟

- سؤال، مطلوب مخاطب باشد، آغازگر تحقیق باشد^{۴۰} او را

در برنامه‌های درسی باید زمینه‌های جهت‌گیری برای تولید تفکر تحقق یابد و مفاهیم اساسی در پایه‌ها و دوره‌های مختلف تحصیلی با افزایش کمی و کیفی متناسب و منطقی تکرار شود

دانا کند و بالأخره با دین و دنیای دانش آموز گره بخورد. اما از انتقال اطلاعات زاید پرهیز شود.

- در همه حال باید، با توجه به اصل مخاطب‌شناسی، زمینه آن فراهم شود.

- یافتن پاسخ، نباید یک نوع ارضا از سؤال، در فراگیرنده فراهم آورد. به درخواست حضرت امام موسی بن جعفر (علیه‌السلام) از خداوند توجه کنیم:

اللهم لاتخرجنی من التقصیر، یعنی خداوندا مرا هیچ‌گاه از محور و مدار احساس نقص و نیاز خارج مگردان^{۴۱}

زیرا وقتی فرد خود را بی‌نیاز دید^{۴۲} رغبتی برای یادگیری نخواهد داشت. اما اطلاع و آگاهی انسان از کمبودهای معرفتی خود، ممکن است او را به واکنش‌هایی وادارد که برای رفع آن‌ها مناسب باشد. به همین جهت است که خداوند به پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) می‌فرماید:

و اما من جاءك يسعی، وهو یخشی، فانت عنه تلهی. ^{۴۳} و اما آن که شتابان به سوی تو آمده است و از خدا ترسد^{۴۴} از او غافل شوی. حالت شتابان، همه احساس نقصان و تقصیر در خود است (همان حالت عدم تعادلی که آقای پیازده می‌گوید) که زمینه کمال‌یابی انسان و محرکی برای پویایی مخاطب در جهت ایجاد سؤال دیگر است (توجه به محتوا و معلم)

در چنین حالتی، فراگیران، هم لذت کنجکاو و فهمیدن را تجربه می‌کنند و هم این‌که این شگفت‌زدگی تعادل آن‌ها را به هم می‌زند و زمینه را برای تفکر جدید آماده می‌سازد. بدیهی است، این احساس نیاز بیشتر از طریق تشویق و ایجاد رغبت، جهت‌دهی به پرسش‌ها، تصحیح پرسش‌ها، ارجاج دادن، کوتاهی پاسخ‌ها و تأمل و درنگ (حتی اگر با وقفه‌های طولانی همراه باشد) حاصل می‌شود.

با این توضیحات در سؤال‌محوری، که یکی از رویکردهای قرآن و آموزه‌های دینی ماست، باید توجه کنیم که منظور از طرح سؤال، انتقال بیشترین اطلاعات و معلومات - که از نظر عده‌ای، جمع‌آوری مجدد حقایق سادۀ علمی را می‌طلبد - نیست، بلکه فراهم کردن زمینه‌های تفکر و مطالبی است که به آن‌ها اشاره شد.

اگر برنامه‌نویسان و مؤلفان در تولید و سازماندهی محتوا موارد اشاره شده را مدنظر قرار دهند تحول مطلوبی در آموزش را می‌توان انتظار داشت، ان شاء الله

پی‌نوشت

۱. ر. ک: محمدتقی جعفری، فرهنگ پیرو و فرهنگ پیشرو، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۴

۲. همدان

۳. حسن السؤال؛ نصف العلم، علم و حکمت در قرآن و حدیث، محمدی ری‌شهری، ص ۴۰۵

۴. نهج‌البلاغه (نظریه تربیتی اسلام، مرتضی زاهدی، انتشارات مؤسسه فرهنگی صابره، ۱۳۸۵، ص ۹۱)

۵. شعبانی، حسن، روش تدریس پیشرفته، ۱۳۸۲، ص ۱۲

۶. قاموس قرآن (ج ۳ ص ۲۰۱) بیستونک عن الشهر الحرام (بقره- ۱۸۹). سؤال ممکن است برای درخواست مال باشد: واسئلو ما انفقتم (ممتحنه

اطلاع و آگاهی

انسان از کمبودهای

معرفتی خود،

ممکن است او را

به واکنش‌هایی

و اداری که برای رفع

آن‌ها مناسب باشد

۱۰. سؤال گاهی برای بازپرسی است: فوریک ولنسئلنهم اجمعین، یعنی قسم به خدای تو که همه آن‌ها بازخواست می‌شوند.

۷. ابراهیم ۳۴

۸. همایش برنامه‌دستی و پرورش تفکر ص ۷۸

۹. نحل ۴۳ و ۴۴

۱۰. المیزان، جلد ۱۲، ص ۳۸۴

۱۱. معرفت، محمدهادی، نقد شبهات پیرامون قرآن کریم، ترجمه حسن حکیم‌باشی، علی‌اکبر رستمی عزیزاده، قم، انتشارات تمهید، ۱۳۸۵

۱۲. المیزان، جلد ۱۲، ص ۳۸۴

۱۳. برنامه‌دستی و پرورش تفکر - ملکی حسن ص ۷۹

۱۴. همان

۱۵. ذوعلم - علی - الگوی هدف‌گذاری

۱۶. همان

۱۷. ذاریات ۲۱

۱۸. الطارق، ۵

۱۹. روم ۸

۲۰. بقره ۴۴

۲۱. نور ۱۲

۲۲. واقعه ۵۷

۲۳. واقعه ۶۲

۲۴. انبیا ۶۳

۲۵. انبیا ۶۴

۲۶. الانبیا ۷

۲۷. بقره ۲۵۹

۲۸. بقره - ۲۶۰

۲۹. اصول و سیاست‌های ناظر بر برنامه‌دستی ملی «دکتر رضا ساکی ۱۳۸۷ ص ۱۰»

۳۰. رعد ۲۶

۳۱. ابراهیم ۱۹

۳۲. همان ص ۳۴۴

۳۳. علم و حکمت در قرآن و حدیث - محمدی ری‌شهری - ص ۳۴۵

۳۴. الواقعة ۶۳-۶۴

۳۵. الواقعة ۶۸-۶۹

۳۶. انبیا - ۳۰

۳۷. زمر ۹

۳۸. رعد ۶

۳۹. ملک ۲۱۲

۴۰. سورة بقره آیه شماره ۲۸ آیه ۲۶۰: کیف تحي الموتی؟

۴۱. (اصول کافی، ج ۴، ص ۳۷) کریمی - عبدالعظیم - تربیت آسیب‌زا

۴۲. عبس آیه ۵

۴۳. عبس تا ۱۰

۴۴. ترسی که از عظمت و فضایل طرف مقابل انسان پدید می‌آید. (نسیم حیات، ص ۵۰)

منابع

۱. قرآن کریم

۲. نهج‌البلاغه

۳. اصول کافی

۴. بهرام‌پور، ابوالفضل، نسیم حیات

۵. جعفری، محمدتقی، فرهنگ پیرو و فرهنگ پیشرو، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۴

۶. ذوعلم، علی، الگوی هدف‌گذاری

۷. زاهدی، مرتضی، نظریه تربیتی اسلام، انتشارات مؤسسه فرهنگی صابره - ۱۳۸۵

۸. شعبانی، حسن، روش تدریس پیشرفته

۹. فیروز بخت، مهرداد و بیگی، خشایار، مهارت اجتماعی در ارتباطات میان فردی، اون‌هارچی، ۱۳۸۴

۱۰. قریشی، قاموس قرآن

۱۱. طباطبائی، تفسیر المیزان (ج ۸، ۲۱، ۲۲، ۱۳، ۲۳)

۱۲. کریمی، عبدالعظیم، تربیت چه چیز نیست؟

۱۳. کریمی، عبدالعظیم، تربیت آسیب‌زا

۱۴. محمدی ری‌شهری، علم و حکمت در قرآن و حدیث

۱۵. مجله موفقیت، سال دهم، نیمه دوم تیر ۸۷، شماره ۱۴۶

۱۶. ملکی، حسن، برنامه‌دستی و پرورش تفکر (همایش برنامه‌دستی و پرورش

تفکر) ۱۳۸۰